

Эгембердиева А.А.

филология илимдеринин доктору, профессор
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.
aidaegem@rambler.ru

Жумалиев С.С.

филология илимдеринин доктору, профессор
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.
samat_tsu@mail.ru

МАРФУГА БЕКТЕМИРОВАНЫН ПОЭТИКАЛЫК ИЗДЕНУҮЛӨРҮ

Аннотация: Бул макалада азыркы казак адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири Марфуга Бектемированын поэтикалык изденүүлөрү жөнүндө сөз болот. Советтер Союзу урагандан бери мурдагы союздук республикалардын ортосундагы маданий, анын ичинде адабий байланыштар солгундап, ар ким өз-өзү менен болуп калган учурлар болду. Анан акырындап ортодо аз болсо дагы көркөм котормолорду ишке ашыруу, биргелешкен адабий кечелерди өткөрүү аракеттери жүрдү. Мисалы, казак элинин дүйнөгө белгилүү жазуучусу Мухтар Ауэзовдун “Дүрбөлөң заман” повести Кымбатбек Укаевдин котормосунда жана Чыңгыз Айтматовдун баш сөзү менен китеп болуп чыгып, Мамлекеттик тил комиссиясынын чечими менен эгемен мезгилинде кайра басылды (2017). Абай Кунанбаевдин, Мукагали Макатаев менен Магжан Жумабаевдин, Олжас Сулейманов менен Улугбек Есдуалеттин китептери кыргызчаланып, биздин элдин ичинен өз окурмандарын тапты. Айрымдар жеке акын-жазуучулар тарабынан которулса, Абай менен Улугбек Есдуалеттин ырларын топ акындар которгон учурлар бар. Мисалы, акыркы аталган автордун “Биз дагы ашык болгонбуз” аттуу китебин көрүнүктүү акындар С.Эралиев, С.Жусуев, А.Рыскулов, М.Ааматов ж.б.лар которушкан. Эки элдин адабий алакасы тууралуу “Кыргыз, казак эгиз эл” аттуу салмактуу китеп дагы жарык көргөн (Түзгөн: С.Станалиев, М.Тентимишев). Биз дагы ошол салтты улап, Марфуга Бектемированын ырларын кыргыз тилине которуп, жана анын поэзиясындагы өзгөчөлүү жактарды анализдөөгө аракет кылдык.

Акындын ырларында, эң биринчиден, граждандык пафос негизги орунда. Ал өзүн казактын, талаанын кызы катары идентификациялайт. Андан кийин өз ата мекенинин жан-жаратылышына өзгөчө дилгирлик менен тартылып, талаа, деңиз, айыл, төрт мезгилдин көрүнүшү, таңдын атышынан күндүн батышына чейинки керемет сулуулук ж.б. тууралуу мыкты ырларды жараткан.

Акын айланага суктанып эле отура бербейт. Ал ушул керемет дүйнө менен бирге болуу түбөлүк эмес экендигин, өмүрдүн учкулдугун, жаштыктын кайталангыстыгын, дүйнөнүн кымбаттыгын ырга салган философиялык ырларга дагы поэзиясынан негизги орун берет. Акындын сүйүү лирикалары аял затына мүнөздүү тартынчаактык менен кошполот. Бирок ошол эле учурда анда сыр жашырбастык бар. Сүйүү бир гана кымбат адамына сүйүү эмес. Анда жалпы эле эл-жерге, балага сүйүү дагы бар.

Чыгармачылыгын карап отуруп, биз акын Марфуга Бектемированын өзүнүн анча узак эмес (54 жаш) өмүрүндө көп адабий табылгаларды калтырып кеткендигин анын поэзиясындагы өзгөчө саптар, көркөм сөз каражаттарынын колдонулушу аркылуу далилдегенге аракет кылдык.

Негизги сөздөр: Марфуга Бектемирова, казак адабияты, аялдар поэзиясы, лирика, адеп-ахлак, улуттук менталитет, изденүү, көркөм сөз каражаттары, философиялык боёк, пейзаждык ырлар, сыр жашырбастык.

Эгембердиева А.А.

доктор филологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет им. И.Арабаева
г.Бишкек

aidaegem@rambler.ru

Жумалиев С.С.

доктор филологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет им. И.Арабаева
г.Бишкек

samat_tsu@mail.ru

ПОЭТИЧЕСКИЕ ИСКАНИЯ МАРФУГИ БЕКТЕМИРОВОЙ

Аннотация: В данной статье рассказывается о поэтических поисках Марфуги Бектемировой, одной из ярких представительниц современной казахской литературы. После распада Советского Союза бывали времена, когда культурные, в том числе литературные, связи между республиками бывшего Советского Союза ослабевали, и каждый был предоставлен сам по себе. Затем постепенно стали предприниматься попытки осуществлять художественные переводы и проводить совместные литературные вечера. Например, роман всемирно известного казахского писателя Мухтара Ауэзова “Страшные времена” в переводе Кымбатбека Укаева и с предисловием Ч.Айтматова был издан в виде книги и переиздан в период независимости по решению Комиссии по государственному языку (2017). Книги Абая Кунанбаева, Мукагали Макагаева и Магжана Джумабаева, Олжаса Сулейманова и Улугбека Есдаулета были переведены на кыргызский язык и нашли своего читателя среди нашего народа. Некоторые из них были переведены группой поэтов. Например, книгу последнего автора под названием “Мы были еще влюблены” переводили видные поэты С.Эралиев, С.Жусуев, А.Рыскулов, М.Ааматов и др. Вышла также увесистая книга “Кыргызы, казахи – побратимы” о литературных связях двух народов (составители: С.Станалиев, М.Тентимишев). Мы продолжили эту традицию, перевели стихи Марфуги Бектемировой на кыргызский язык и попытались проанализировать особенности его поэзии.

В стихах поэта, прежде всего, на главном месте стоит гражданский пафос. Она называет себя дочерью казахского народа, дочерью поля. После этого её с особым энтузиазмом привлекла природа своей родины, и она создала лучшие строки про море, про поля, сельскую местность, четырех времени года, чудесную красоту от рассвета до заката и т.д.

Поэт не просто сидит и любит окружающим. Главное место в своей поэзии он отводит философским песням, выражающим то, что пребывание с этим чудесным миром не вечно, эфемерность жизни, неповторимость молодости и драгоценность мира. Любовная

лирика поэта сопровождается характерной для женщины застенчивостью. Но в то же время в этом есть тайна. Любовь – это не только любовь к любимому человеку. Есть любовь к людям и детям вообще.

Рассматривая его творчество, мы попытались доказать, что поэтесса Марфуга Бектемирова за свою короткую жизнь (54 года) оставила после себя не мало литературных открытий, используя в своей поэзии особые строки и художественные средства.

Ключевые слова: Марфуга Бектемирова, казахская литература, женская поэзия, лирика, нравственность, национальный менталитет, поиск, художественные средства, философская лирика, пейзажные стихи, откровенность.

Egemberdieva A.A.

Doktor of Philology Sciences, Professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek c.
aidaagem@rambler.ru

Zhumaliev S.

Doktor of philology, professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek c.
samat_tsu@mail.ru

POETIC DISCOVERIES OF MARFUGA BEKTEMIROVA

Annotation: This article talks about the poetic discoveries of Marfuga Bektemirova, one of the brightest representatives of modern Kazakh literature. After the collapse of the Soviet Union, there were times when cultural, including literary, ties between the republics of the former Soviet Union weakened, and each was left to its own devices. Then, attempts were gradually made to carry out literary translations and hold joint literary evenings. For example, the novel “Terrible Times” by the world-famous Kazakh writer Mukhtar Auev, translated by Kymbatbek Ukaev and with a foreword by Ch. Aitmatov, was published in book form and republished during the period of independence by decision of the State Language Commission (2017). The books of Abai Kunanbaev, Mukagali Makataev and Magzan dzhumabaev, Olzhas Suleymanov and Ulugbek Esdaulet were translated into the Kyrgyz language and found their readers among our people. Some of them were translated by a group of poets. For example, the last author’s book entitled “We Were Still in Love” was translated by prominent poets S, Eraliev, S, Zhusuev, A, Ryskulov, M, Aamatov and others. A weighty book “Kyrgyz, Kazakhs – Brother Cities” about the literary ties of the two peoples was also published (compiled by S. Stanaliev, M. Tentimishev). We continued this tradition, translated the poems of Marfuga Bektemirova into the Kyrgyz language and tried to analyze the features of this poetry.

In the poet’s poems, first of all, civic pathos is in the main place. She calls herself the daughter of the Kazakh people, the daughter of the field. After that, she was especially enthusiastic about the nature of her homeland, and she wrote the best lines about the sea, fields, countryside, four seasons, and wonderful beauty from dawn to dusk, etc.

The poet does not just sit and admire his surroundings; He gives the main place in his poetry to philosophical songs, expressing the fact that being with this wonderful world is not

eternal, the ephemerality of life, the uniqueness of youth and the preciousness of the world. The poet's love lyrics are accompanied by the shyness characteristic of a woman. But at the same time there is a mystery in this. Love is not only love for a loved one. There is love for people and children in general.

Considering his work, we tried to prove that the poets Marfuga Bektemirova during her short life (54 years) left behind quite a few literary discoveries, using special lines and artistic means in her poetry.

Keywords: Marfuga Bektemirova, Kazakh literature, women's poetry, lyrics, morality, national mentality, search, artistic means, philosophical lyrics, landscape poems, frankness.

Бардык доор, бардык замандарда аялзат өкүлдөрүнүн чыгармачылык кылышы оңой-олтоң жүргөн эмес. Коомдук-социалдык шарт, элдик менталитет, адеп-ахлактын чектөөчү факторлору бардык маданияттарда болгон, азыр да бар. Ошого карабастан көкүрөк-көйүндөгү сезген-туйганын көркөм сөз менен шөкөттөп, өз сөзүн айтып калууга ынтызар болгондор бардык учурда суурулуп чыккан.

Азыркы адабият – мурдагы советтик республикалардын эгемендик алгандан кийинки адабияты. Биздин мисалда мунун “постсоветтик адабият” катары 1991-жылдан беркисин эске алабыз. Башка союздук республикаларда деле ошонун аркы-берисиндеги мезгил эске алынат. Андан бери отуз жылдай убакыт өттү. Бул мезгил ичинде ким эмне жазды, кайсы адабий багытты тутунду? Ким эмне айта алды? Адабий процесстеги идеялык-тематикалык, көркөмдүк, жанрлык, стилдик изденүүлөр кандай жүрдү? Эгемендик учурдагы адабий сындын, көркөм котормонун абалы кандай болду? Бул маселелер жаңы, мурдагы соцреализмдин суроо-талаптары менен чектөөлөрүнөн тыш өңүттө изилдениши, бааланышы керек. Жалпы процесс жөнүндө гана эмес, айрым жеке өкүлдөрдүн изденүүлөрүнө дагы баам салуунун актуалдуулугу ушунда.

Эч бир маданият, адабият өз алдынча, башкалар менен алакасыз өнүгө албайт. Профессионалдык адабияттагы алгачкы тажрыйбаларды эске алсак деле, биздин төл башы адабияттын өкүлдөрү казак, татар, анан барып орус акындарынын чыгармаларын окуп, алгачкы аталган тилдерде туңгуч ырларын жазып, “Көмөк”, “Өрис” сыяктуу басылмаларга жарыялап, өз кезегинде башка адабияттын үлгүлөрүн кыргызчалап, чыгармачылык сабак алышкан, үйрөнүшкөн.

Советтик учурда алдыда кимдин юбилеи келатса, жапырт анын чыгармаларын которуу салты бар эле. Бул айрыкча орус адабиятынын Л.Н.Толстой, А.С.Пушкин, И.А.Крылов сыяктуу жазуучуларынын чыгармалары улуттук адабияттарга белгилүү бир мааракелик иш-чаралардын алкагында которулуп жүрүп отурган. Ар бир улуттук адабият өзүнүн көрүнүктүү өкүлдөрүн аренага чыгарып, чоң адабий талаада “жашап кетүү” аракетин көрүшкөн. Анда ар бир эл башка бир тууган элдердин адабиятындагы көрүнүштөрдөн кабардар эле. Ал эми Союз ураган жылдары биздин мейкиндикте коңшу элдердин адабиятында эмне өзгөчөлүү көрүнүштөр болду? Аларды эмне кооптонтуп, эмне кубандырды? Казак адабиятынын өкүлү, кыргыз кызы, акын Марфуга Бектемированын чыгармачылыгына көз чаптырууга аракет кылганыбыз ошондон.

Көкшетау деп акын төрөлгөн жердин аталышын укканда биздин “Манастагы” Көкчө хан эске түшөт. Атасы Айдарканды ээрчип жүрүп эл-журтун душмандардан коргоодогу анын баатырдыгы “Манас” эпосундагы башка каармандардын баатырдыгы менен тең катар бааланат. Ошондой бабанын атын алып жүргөн калаанын кызы баатырдын урпагы катары

эрдикти адабиятта кылгандай. Атайын изилдөө кылып, жыйынтыгында “Кыргыз аялдар поэзиясы: көркөмдүк табияты, тарыхый өнүгүшү, идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрү” деген аталыштагы илимий монография чыгарган адис катары айтсак, аял затынын колуна калем кармап адабиятта шугулданышы оңой-олтоң иш эмес. Бир жагында үй-бүлөнүн, кайын-журттун, кызматтын түйшүгү, ошол эле маалда түн жамынып дилиндегини кагазга түшүрүп отуруу, ал түшкөн саптар үчүн поэтикалык да, моралдык да жоопкерчилик тартуу, “эл эмне дейт?” деген улуттук адеп-ахлактын чеги – мунун бардыгы аялзат өкүлдөрүнүн чыгармачылыкта “жашап кетүүсүн” татаалдаштырат. Жеке биздин “адабиятка жаңы кадам койгон акын кыздарга эркектер акын катарында эмес, ургаачы катары карашат. Кыздардын көбүнесе 30-40-тын кырынан ары жазбай калыштарына айланасындагы күбүр-шыбыр сөздөр менен айындар себеп болот. Басынып, чүнчүгөн байкушгар эптеп көздөн оолак болууга аракеттенишет. Жазбай калуу, же аз жазуунун да бир себебин аялдын өзүндөгү жүзөгө ашпай калган поэтикалык жаратман потенциалды энелик табиятын ачуу (бала төрөө) аркылуу компенсациялаганы менен түшүндүрсө болот. Мунун тескерисинче, психоаналитиктер (Фрейд, Юнг) чыгармачылыктын өзүн адамдагы баштапкы, табигый муктаждыктар, мүдөөлөр канааттандырылбай, жасалма жолго бурулушу (сублимацияланышы) деп түшүндүрүшөт” (25.4-б.) – деген дагы жоромолубуз бар. Мындагы айтылгандар кайсыл адабияттын болбосун, өкүлдөрүнө тиешелүү.

Мукагали Макаатаев баштаган казак поэзиясынан суусунубузду кандырганбыз, Фариза Оңгарсынованын даңазасын эшиткенбиз. Марфуга Бектемирова жөнүндө мурдакыйин укканыбыз менен жакын таанышуунун сааты эми түшпү. Ырларын тереңирээк карадык, ойлоруна ынандык. Ооба, эң негизги нерсе – ырларында айтаар ою бар, философиялык толгоолор бар, эң негизги нерсе – андагы сырчылдык. Бул тууралуу сөз алдыда болот.

Ушул саам ырларын окуп, айрымдарын кыргызчалап отуруп, казак адабиятындагы өзүнчө айтаар сөзү бар, жумшак лирикалуу назим туюмдун аркасында эл-жер, ата-журт, мекен дегенге келгенде өзөгү бекем мыкты акынды таптык. Өзүн ааламдан, дүйнөдөн бөлүп эмес, аны менен эриш-аркак караган, а тургай “үшүтпөсүн жылдыздарды түнкү ызгаар” деп алардын камын көргөн, же болбосо бели бүгүлүп жол боюнда турган кайынды көргөндө “энемдин колу термеген шондо, тал бешик түшпү эсиме» – деп табияттын көрүнүшүнө жан эбиле ызаат кылган акындагы сезимталдык, байкабасты байкагандык, майда көрүнүштөрдөн чоң нерсени көрө билүү өзгөчө экен.

Ошол эле маалда ал өз башындагы тагдырды моюндап, аны чын дилден кабыл алат. «Бир колумда өлөнүм, бир колумда бөбөгүм» аттуу ырында алмустактан берки аял затынын бу жарыкчылыктагы озуйпа-милдети сыймык менен белгиленет. Ким ким болбосун, кайсыл кесип менен адистикти аркалабасын, аял – ириде коломтонун отун өчүрбөй тутантып турган очок ээси, үйдүн куту, экинчиден – эне. Анын бул сыйлуу орду эч нерсеге алмашкыс. Адам турмушунда баланын орду дагы өзгөчө. Баладан хан дагы тайсалдайт. Адам бала үчүн жашайт. Өз өмүрүнөн аныкын артык көрөт. Акын ырында өлөңдү бөбөк менен тең катар коюп, экөөнү алмак-салмак эркелетет. «Акын болгон аялмын, акыл конгон энемин» (27) – дейт акын. Ооба, акындык – жүрөктүн иши, ага акылга салынган нерселер тоскоолдук да кылышы мүмкүн. Ал эми энеликке жүрөктүн тиешеси күмөнсүз болсо дагы, ага катар акыл негизги орун ээлейт. Кыргыз эл акыны Сагын Акматбекованын «Жүрөктү угуп, акыл менен иш кылган, Мен да сендей бир кишимин, карагым» – деген мыкты саптары бар. Акын Марфуга Бектемированын ырында дагы ыр деп такыр эле элбиреп-

делбиреп учуп кетүү бардык эле учурда мүмкүн болбостугу, керек кезде акын да аял, эне катары турмуштук милдетин аткарышы керектиги абдан поэтикалуу берилген. Бул – бир гана анын эмес, бардык доор, замандарда бардык акын аял заты моюндап келген чындык. Кыргыз эл акыны Тенти Адышеванын “Кандай сонун Поэзия канатында Кайып учуп кайтышың, Бирок кыйын Казан-аяк калдырабай Кала тур деп айтышың...” – деп жазганы бар. Демек, акын аял затындагы айтаар сөз бири-бириники менен үндөшөт.

«Табияттан алгамын тарбияны» аттуу ырында болсо акын таңдын аруулугун, күндүн жакшылыгын, асмандын мээримин, айдын жылуулугун сүрөттөп келип, ушул жарыкчылыкта аны ушул табият көрүнүштөрү тарбиялагандыгын абдан поэтикалуу ачып берет. Акыркы эки сабында болсо: «Тар үйүмө бир дүйүм эл конушат, Кең талаада туугандар кең болушат» – деп өзүнүн тууган элинин кеңдигин, меймандостугун эки эле сапка батырып, даңазалайт. Акындагы иденттүүлүк, башкача айтканда, элдик өзүн-өзү таануу сөзсүз өзүнүн тууган, жан бирге эли менен байланыштуу. Жогорку саптарда дагы өзүнүн кең, даркан талаанын кызы экендигине сыймык, анын меймандостугуна карата урмат таасын чагылат. “Урпакка” аттуу башка бир ырында болсо:

“Ичимде бир кайрык сыздайт булайган,

Асман жактан айды көрөм муңайган.

Өзүм үчүн, урпак үчүн, эл үчүн,

Кечиримди сурап жүрөм Кудайдан” – деп, узаган муун менен келээр муун, жалпы замандаштары үчүн Кудай алдында чоң милдетти моюндайт, андан кечирим сурайт.

Акындын ырларында тагдырдын эрте башка салган өксүктөрү анчейин байкалбайт. Ата-эненин ордун, жылуулугун чоң ата менен чоң эненин ысык мээрими, жан-жаратылыштын, табияттын сөз жеткис керемети толтуруп, анда болушу мүмкүн болгон ыза-таарынычка орун калтырбагандай. Эч кимге, Кудайга, тагдырга да кинеси жок анын мөлтүр жан дүйнөсү жарыкчылыктын жалаң жакшы жактарын чагылтып, булактай шылдыр үн салат. “Аккуум менин, кайдасың?” деп 14 жашында калк катмарына тараган ырды жазып, өз учурунда обон чыгып, жайылышы анын чыгармачылык жолунун абдан ийгиликтүү башталганын, ошол жолдо ондон ашык ыр китепти жаратып, окурмандарына 54 жылдык өмүрүндө жемишгүү поэзиясын таштап кеткенин, орду казак адабиятынын төрүндө боло турган акын экендигин аңдадык.

“Канатыбыз ак булутка учкашып,

Боюбузда кайнап турган күч ташып.

Ал акынды бир көрсөк деп армандап,

Сыртыбыздан болуп жүрдү журт ашык...”

– өзүнүн адабияттагы барк-баасын чындап сезип, куру кыйкырык сезимдерге караганда акыл менен жуурулушкан сезим туйгулары акындын дүйнөгө сергек карап, сергек жыйынтык чыгара ала турган касиетин баамдатат.

Акындар өзүндөгү башпапкы аруулукту, астейдилдикти ошол тейден сактап калса, кийинки тапкан утушу – ошол. Бул жагынан:

“О, мен канча кыянатты кечирдим,

Алоолонгон өзөк отун өчүрдүм.

Таза болдум толкунундай Тобулдун,

Жумшак болдум жакасындай Эсилдин”

– деген мыкты саптары анын турмуштагы адамдык да, аялдык да, акындык да позициясын, жазмышын, тагдырын аяндап тургандай. Биринчи эки сабында катмарланган подтекст,

айтылып-айтылбаган сыр жатат. Ал эмне болгон кыянат дагы, эмне болгон өзөк оту? Өзөктү өрттөй турган эмне болгон от? Ушул үлбүрөгөн аялуу аял заты кимдир бирөөнүн тоскоолуна, кесепетине, кыянатына кабылгыдай жолдо беле? Ал эми ошол өзөк өрттөгөн муң менен күйүттөр, ызалар акын жүрөгүн тилип, жанын сыздатаарын пенде баласы ойлобойбу? Адамдык нарк-насил, ариеттеги эң бийик нерсе – анан келип акындын ошондой тагдыр жолун болбой эле оң кабылдап, “Тобулдун толкунундай таза” болуп, “Эсилдин жээгиндей жумшак” болгону. Жадагалса ушул саптардан дагы акын табиятты жан эбиле сүйгөн пакизалыгын, аруулугун байкатат.

Андан бери Тобул менен Эсилдин суусу канча агып, канча суу Иртышка кошулбады. Ал сууларды бойлоп канча акын эргүү алып, канча жаштар бири-бирине махабат сырын айтпады. А бирок акын ырга салган дайралар акындын поэзия өзөнү барып чоң поэзия деңизине кошулгандай, чоң деңизге кошулду, кошулуп атат. Жан-жаратылыштын бактысы да, акындык бактысы да ушунда.

“Тобул толкундары” деген башка бир ырында:

“Ташыды Тобул акылга көнбөй,

Өзөндүн багы ушу да!

Суу ичти гүлдөр жатышкан чөлдөй,

Суу ичтим мен да кошула...” – деп мында дагы өзүн табияттын бир бөлүгү сезген акын “Ташыды Тобул, ташыдым мен да” – деп акын-жаратылыш биримдигинин чындыгын ачат. Бул ырды окуган окурман чындап эле Марфуга Бектемирова болгону – 54, анын ичинде анын дээрлик 40 жылы ыр менен өткөн өмүрүндө бактылуу болгон деп тыянак чыгарат. Анткени ал өзү толкуганды, ташыганды бакыт деп эсептейт.

Акын өзүнө курбалдаштардай эле советтик мектептен окуган. Жогорку советтик мектепти бүтүргөн. Бирок анын биз кез келген поэзиясында бир кезги советтик темалар, анын чегине камалган туткун ойлор учураган жок. Эркин ойлоп – эркин, татаал ойлоп жөнөкөй жазган акын өзүн термеген ойлорду берет да, андагы ойлор логикалык жактан бир бүтүндүктү түзүп, акындын жарык дүйнөгө келгенден көзү өткөнгө чейинки аялуу өмүрүнүн летописиндей сезилет. “Издечү болдум”, “Көк мунарга көздү салып”, “Мен өзгөрбөй каламын”, “Конбосо бакыт кушу сарайыма”, “Кийик баштуу пендеге неге ийдим башымды?”, “Кыял” ж.б. ондогон ырларынан акындын кербез Көкшесинен, жана да бир кезде чөмүлүп, боюн каткан Айнакөлүнөн тартып өмүрдөгү ар бир жылуу ирмемдер катылып жүрүп отурат. Ал өмүрдү сүйөт, анын ичиндеги ар бир каршы алган мезгилди, ирмемди, окуяны, адамдарды, сезимдерди урматтап-ызааттайт. Кеч келген сүйүү туурасындагы ырында “Барат өтүп касиеттүү да бир күз, алдында – бакыт, соңунда – кайгы” биздин өтмүш өмүрдүн чындыгын жүрөккө сая көргөзөт. Ошол күздөй маалда келген сезим жаш кезде келген махабаттан аянычтуу болот окшобойбу, акындын көзүн жаштайт. Акын жазып аткан бул сезим – жалпы адамзаттын сезими. Биздин дагы “Келээр бакыт жөнүн билбейм, кеткен бакыт – табылгыс” – деп өмүрдө бир кайрыганыбыз бар. Кеткенге болгон тартылуу баарыбызды кошгоп жүрөт турбайбы.

Жогорку эле ырда акын “Өмүрдө сүйүү оңойбу жаным, Жүрөктү мобу ороду жалын” – деп өмүрдү астын-үстүн кылаар сезимден кооптонот. Сүйө билген адам гана ошондой. “Билбеймин жаным, билгим да келбейт, Сүйө алаар канча өмүрүм калды” – мунусу өзөктү өрттөй турган саптар экен. Анткени биз “Дүйнөнү сүйүү сактап калат” – деп өзүбүздү сооротобуз. Ал эми сүйүүнүн бүтүшү дүйнө үчүн опурталдуу. Бул суроону ар бир тирүү жан өзүнө берет: “Маган дагы бир сүйүү келеби?..”

Кыргыз эл акыны Гүлсайра Момунованын 80 жаш курагында “Келдиңби, сүйүү?...” – деген аталышта ыры гезит бетине чыгып, окурмандар арасында түрдүү кеп-сөздү жаратты эле. “Ушул курагында ушинтип ыр жазбай эле койбойбу” – деген ооздордун баарын жап кылып, жазуучу, адабиятчы Бейшебай Усубалиев “Бешик, же дил акыны” деген эссесинде: “... акындагы “келдиңби” сөзү “сүйүү” менен айкаша түшпү эле (бул айкаштыруу – акындын чеберчилиги, поэтикалык табылгасы) не деген кыйма-чийме, карама-каршы бир ажайып дүйнөгө туш болуп калдык: мында шектенүү, калтааруу, тымызын кубаныч, чочулоо, а түгүл коркунуч, айласын таппай кайпастоо, тишин бекем тиштеп алып, өзүнө өзү берген убада.., акырында, айтпаганга чарабыз жок, адамдык трагедия бар. Ушулардын баарын чокмороктоштуруп, жуурулуштуруп, байкуш “келдиңби” сөзүн жалгыз керт башында кармап турбайбы, бул аркылуу ушул “келдиңби” деген кадыресе эле сөздө не деген поэтикалык кудурет-күч жаткандыгын, анын түгөнгүс кенч экендигин Гүлсайра эжебиз кашкайта далилдеп отурбайбы” (24) – деп жазган эле. Адабиятчы белгилегендей, бул сөз айкашы “Сүйүү, келдиңби?...” – делсе, сезимге такыр башка боёк бермек. Кеп мында анын “Келдиңби, сүйүү?!” – болуп атканында!! Анысы кандай, акын Марфуга Бектемирова дагы сүйүүнү тоскон саптарында “Сүйө алаар канча өмүрүм калды” – деп бул көңүл туйгуну өзүнчө кайрыйт.

Бул айтып аткандар эң ириде акындын сыр жашырбастыгын далилдейт. Эң негизгиси, анын поэзиясында жалгандык жок. Ал эмнени айтса, ишенесиң. Анын дүйнө таанымы сеникине коошот. Дүйнөнүн сен көрбөгөн ракурстарын ачып, алдыңа көркөм, кооз горизонтту тартат. Анын поэзиядагы боектору жумшак, ал кескин түстөрдөн турбайт. Анын поэзиясынан угулган музыка мелүүн, шоораты жарык. Эл мындай кызын кылымдап унутпайт деп ишенгиң келет!!

Буларды айтып атып, акындын ырлары жалаң гана мекен, атажурт, эл-жер, жаратылыш, сүйүү темасынан турбастыгын, ал ырлардагы ойлордун бардыгын коштоп жүрүп отурган философиялык боектор бар экенин баса белгилегибиз келет. Акын башын мыкчып атайын ойлонуп отурбайт. Тек гана, башка темаларда жазган ырларында тымызын коштоп жүрүп отурган терең ойлор бар. Мисалы, “Конбосо бакыт кушу сарайыма” деген ырында “Көктөм келип дүнүйө жаңырса да, адамдын жан-дүйнөсү жаңыра бербейт турбайбы” – деген оор өкүнүч бар. Акындын эркине койсо, ал адам аттуунун баарысын Тобул менен Эсилдин суусуна жууп-чайып тазартып койгусу бар. А бирок адам дегениң кээде ошол актыкка, аруулукка, тазалыкка, пакизалыкка өч болот турбайбы. Акын аны “Ушулар экен го билдирбей-ак, Аккулардын алуучу соруп канын” – деп табият жырткычтарына ачуусу келет.

Акындын поэтикалык табылгалары күчтүү. “Сени көрүп жүрөгүм сокпой калды, Мергендин аткан огу кадалгандай” деген өндүү абдан ийгиликтүү салыштыруулардан тартып көркөм троптордун бардык түрү ырларында учурайт. Анын саптарындагы ойлор салттуу дагы, жаңы дагы. Салттуу дегенибиз, айтылган ойлор улуттук нарк-насилдин, адеп-ахлактын чегинен чыкпайт. Жаңы дегенибиз, күтүлгүс ойлор, салыштыруулар бар.

Өмүрдө аз жашаса да саз жашаган акын Марфуга Бектемированын жеке адамдык, аялдык, акындык бактысын далилдеген нерселер – жазгандарынын эл оозунда экендиги жана аны улам жандантып, убагында:

“Көз тигемин өзүң жакка уурданып,
Кош жанарың шам чырактаргай тур жанып.
Бир ажайып, ап-адеми көркүнөн,

Бүт дүнүйө кеткендейби нурланып”

– деп ыр арнап, узаган жарынын поэзиясын даңазалап келаткан Есенгелди агага, учугун улап келаткан урпагына байланыштуудур. “Кылым бүтүп дүйнөдөн жок болсок да, кайра кайтып жолугушчу жолдор бар” – деп биздин улуу акынбыз Алыкул Осмонов айтмакчы, Марфуга Бектемированын поэзиясы менен дагы алдыда көп ирет жолугуу бар.

Акындын ырларын карап отуруп кайсыл гана адабияттын өкүлдөрүнүн болбосун ырларынын бири-бири менен үндөштүгүн байкоого болот. Биз жогоруда мисал келтиргендей, М.Бектемированын айрым ырлары кыргыз эл акындары Т.Адышева менен С.Акматбекованын ж.б. жазгандарын эске салат. Ал үндөштүк эмнеге байланыштуу?

- биринчиден, дүйнөгө аял затынын көзү менен кароо, саптарында катылган жарык, сүйүү;
- экинчиден, дүйнөнү дүнүнөн эмес, майда деталдарына чейин көрүү;
- үчүнчүдөн, астейдилдик, сыр жашырбастык;
- төртүнчү, “камерность”, сөзүн чоң аудиторияга айтып аткандай эмес, өзүнүн күндөлүгүнө айгине сырын кооздоп түшүрүп жаткандагыдай жалгыздык;
- бир эле мезгилде эки мейкиндикте – баарына көндүм кадимки жай турмушта жана образдар дүйнөсүндө – жашоо;
- адамдын көңүл абалына, дүйнөгө сезимталдык;
- сөздүн пульсун кармоо, ошондуктан аял заты жазган ырларды окуп атканда (жакшы акын болсо, албетте) айтылганды угуп, көрүп, сезе алабыз;
- адеп-ахлактын чектөөчү факторлору ж.б.

Марфуга Бектемированын мында мисалга тартылган жана көлөмдүк талаптардан улам макалага сыйдырылбаган саптары жогорку өзгөчөлүктөрдү байкатат.

“Жырларымда жатады кайгы-зарым,
Мен айтпасам айтады ол мунун бәрін.
Қанша кайсар болса да кыран құстың,
Қауырсыны бір-бірлеп жұлынғанын.

Әлі күнге сыздайды жараларым,
Жаралы аңдай жер бетін араладым.
Жырым оны айтпаса кім айтады,
Аққу құсты құзғындар талағанын.

Мендей болар бірақ та бақытты адам,
Өлең, жырды сыйлады уақыт маған.
Ғасырдың тереңіне қазынаммен,
Сүңгуір қайықтай боп батып барам» (27)

– деп ыр жолу үчүн акын өмүргө, жарыкчылыкка ыраазычылыгын айтат. Эң кийин жазылган ырларында да, ага чейинки поэзиясында дагы Марфуга Бектемирова адабиятка коюлчу талаптарды астейдил аткарды.

Колдонулган адабияттар:

1. Артыкбаев К. Сын сапары. – Ф.: Кыргызстан. 1970. – 256 б.
2. Артыкбаев К. Мезгил элестери. – Ф.: Кыргызстан. 1979. – 196 б.
3. Артыкбаев К. Аалы Токомбаев. – Б.: Бийиктик. 2003. – 384 б.

4. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. – Б., 2004. – 656 б.
5. Асакеева Д. Адабият теориясы. – Б., 2008. – 128 б.
6. Асаналиев К. Өрдөн-өргө. – Ф.: Кыргызстан. 1977. – 212 б.
7. Введение в литературоведение. – М.: Издательство Оникс, 2005. – 416 с.
8. Волков А.А. Русская литература XX века. Дооктябрьский период. Изд.5-е, испр. и доп. – М.: Просвещение. 1970. – 527 с.
9. Байгазиев С. Жаңы мүнөздөр, жаңы конфликттер. – Ф.: Кыргызстан. 1980. – 132 б.
10. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. – М.: Искусство. 1991. – 432 с.
11. Горшков А.И. Русская стилистика и стилистический анализ произведений словесности. – М: Литературный институт им. А.М.Горького. 2008. – 544 с.
12. Гринберг И. Полет стиха и поступь прозы. – М.: Современник. 1976. – 192 б.
13. Даутов К. Ырдын өмүрү. – Ф.: Кыргызстан. 1977. – 112 б.
14. Даутов К. Мезгил сыны жана мен. – Б.: Бийиктик. 2004. – 524 б.
15. Жигитов С. Ырлар жана жылдар. – Ф.: Кыргызстан. 1972. – 180 б.
16. Ибраимов О. История и поэзия. – Б.: Ала-Тоо. 2000. – 206 с.
17. Карымшаков С. Көркөм образдын табияты. – Ф.: Кыргызстан. 1977. – 108 б.
18. Карымшаков С. Көркөм сөз күчү. – Ф.: Мектеп. 1978. – 140 б.
19. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 7-том. – Б., 2002. – 720 б.
20. Киргизская литература и современность. – Ф.: Илим. 1981. – 148 с.
21. Момунова Г. Келдиңби, сүйүү... – Б.: Алтын тамга. 2022. – 222 б.
22. Мысль, вооруженная рифмами. Поэтическая антология. – Л.: Издательство Ленинградского университета. 1983. – 448 с.
23. Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. – М.: Издательство ЛКИ. 2007. – 304 с.
24. Усубалиев Б. Бешик же дил акыны. Китепте: Момунова Г. Келдиңби, сүйүү... – Б.: Алтын тамга. 2022. – 222 б.
25. Эгембердиева А. Аялдан гений чыкмайт. КМ, 2003. №2 (1513) январь.
26. Эркебаев А. Азыркы учур жана кыргыз поэзиясы. – Ф.: Кыргызстан. 1980. – 140 б.
27. Акындын жеке кол жазмаларынан.

Рецензент: филология илимдеринин кандидаты, доцент Станалиева Г.М.